

Ірина Княжева

МЕТОДИЧНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА ЯК ІНТЕГРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЙОГО ЗАГАЛЬНОЇ І ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сучасне суспільство потребує фахівців-педагогів, здатних на високому професійному рівні здійснювати культуровідповідну якісну освіту, починаючи з її дошкільної ланки і до вищої школи. Цій проблемі присвячені дослідження українських і зарубіжних авторів. Так, особливості, структуру, функції культуровідповідної педагогічної діяльності, специфіку формування готовності до її здійснення в умовах педагогічного процесу вищого навчального закладу досліджували Є. Барбіна, Ф. Гоноболін, В. Загвязінський, А. Капська, Е. Карпова, Н. Кічук, А. Линенко, О. Мороз, О. Пехота, Г. Щедровицький та інші вчені. Роль освіти у становленні індивіда як людини культури, його самовизначення в культурі розглядали В. Андрущенко, А. Асмолов, Р. Берне, В. Зінченко, М. Каган, Б. Ліхачов, Ю. Пасов, Н. Хаан, О. Шевнюк та ін. Проте сутність і особливості співвідношення загальної, педагогічної, професійно-педагогічної та методичної культури педагога і досі є недостатньо визначеними.

У зв'язку з викладеним, мета статті – визначити сутність і співвідношення понять «загальна культура», «педагогічна культура», «професійно-педагогічна культура», «методична культура».

Культура представляє собою не лише певний здобуток людства, це сума суспільних досягнень, що знаходиться в постійному русі, розвитку; це не лише даність готових результатів людської діяльності, а й історично конкретний, визначений спосіб відношення людини до природи, суспільства, самої себе, у процесі якого люди засвоюють створену раніше культуру і створюють нове на основі набутих знань, умінь, здібностей, привласнених цінностей, опредмечують суб'єктивно засвоєне і привласнене; це універсум загальних, суспільних чи родових форм і норм життєдіяльності, що вироблені в ході історії як найбільш значущі. М. Бахтін стверджував про, що «три області культур – наука мистецтво і життя – набувають єдності лише в особистості, яка залучає їх до цієї єдності» [2, с. 5].

Розуміння культури як складного системного утворення відкриває можливості аналізу її будови. Історично в цілісному полі культури диференціюються такі підсистеми, як матеріальна і духовна. У дослідженнях М. Кагана та його послідовників доводиться необхідність додати до них третю підсистему – художню. Здійснюючи аналіз структури культури Л. Коган виділяє декілька її видів, що охоплюють і матеріальні, і духовні сфери суспільного життя, являють собою їх «вертикальний зріз», а

саме: економічну естетичну, екологічну, політичну.

У ряді сучасних досліджень (В. Бенін та ін.) доводиться необхідність поповнити цей ряд ще одним видом – педагогічною культурою, що теж представляє собою єдність елементів матеріальної і духовної культури. «Культура виростає на матеріальній основі і постійно розширює її, тим не менше проявляє свою справжню людську сутність саме в області духу, що знаходить своє вираження перш за все у вдосконаленні самої людини, а не в оточуючому її матеріальному багатстві, хоча одне не заперечує іншого, а перше неможливе без другого», – підкреслює І. Бокачев [3, с. 166]. Таким чином, з одного боку, педагогічна культура – це особлива підсистема, особливий вид культури, а з другого, вона як елемент присутня в кожному із видів культури, пов'язуючи його із системою соціального наслідування [2].

Спираючись на результати новітніх досліджень вчених-педагогів (І. Зязюн, І. Бех, В. Гриньова, М. Євтух, Н. Кичук, С. Сисоєва та ін.), можна стверджувати, що виокремлення феномену педагогічної культури як однієї з наріжних складників культури суспільства зумовлене специфікою педагогічної діяльності, що спрямована на формування зростаючої особистості, здатної в перспективі відтворювати, збагачувати і транслювати культурні здобутки. Адже, «особистість, що не підпитується ззовні культурним змістом, – пише С. Гессен, – зупиняється у своєму рості, бідніє і губиться у безплідних намаганнях елементарної кустарщини. Самобутність справжньої індивідуальності підміняється самобутністю некультурного в своїй самовпевненості самоучки...» [5, с. 86].

Для нашого дослідження важливим є уточнення сутності і змісту дефініції «педагогічна культура». Так, І. Колесникова розуміє це поняття як сукупність для кожної епохи способів взаємодії поколінь по освоєнню людської культури, яка представлена в системі соціальних норм, відношень і навчально-виховних закладів. Як частину загальнолюдської культури, в якій втілено духовні і матеріальні цінності освіти і виховання, а також способи творчої педагогічної діяльності характеризують педагогічну культуру А. Валіцька, Г. Карпова, З. Равкін. Однак подібне трактування, на нашу думку, не виокремлює специфіку і самостійність даної дефініції.

Досить вузько характеризується зміст педагогічної культури в дослідженні М. Макарцева, який пов'язує її із свідомістю певного народу і визначає як національний досвід, ціннісні устої і традиції виховання, накопичену віками квінтесенцію мудрості народу. Такий підхід синономізує поняття «педагогічна культура» і «етнопедагогіка».

У ряді досліджень педагогічна культура розглядається як інтегративна характеристика педагогічного процесу, що включає єдність як безпосередньої діяльності людей по передачі накопиченого соціального досвіду, так і результатів цієї діяльності, закріплених у вигляді знань, умінь, навичок і специфічних інститутів такої передачі від одного

покоління іншому (В. Бенін, Н. Константинов, Е. Мединський, М. Шабаєва). Аналізуючи такий підхід, слід зауважити, що він не залишає дефініції «педагогічна культура» самостійного семантичного поля.

Звернення до аксіологічного підходу як методологічної бази свого дослідження, згідно якого цінності розглядаються як регулятори і орієнтири загальної та професійної освіти, що визначають форми діяльності і поведінки майбутнього педагога, дозволило Є. Бондревській [4] визначити педагогічну культуру як динамічну систему загальнолюдських педагогічних цінностей, творчих засобів педагогічної діяльності й особистих досягнень людей, які займаються вихованням і навчанням. Авторка виокремлює такі аспекти дослідження педагогічної культури: науково-педагогічний, що вивчає її як частину загальнолюдської і національної культури, змістом якої виступає світовий педагогічний досвід як сфера педагогічних цінностей, що включає педагогічне мислення, педагогічну свідомість суспільства і культурні взірці практичної педагогічної діяльності; професійно-педагогічний, згідно якого педагогічна культура включає всю сферу професійної діяльності: вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога, культуровідповідні педагогічні системи, технології та ін.; соціально-педагогічний, що розглядає культуру як соціальну сферу суспільства, спосіб збереження і передачі соціально-педагогічного досвіду людства; індивідуально-особистісний, що розуміє педагогічну культуру як прояв сутнісних властивостей особистості педагогів, батьків, керівників, які інтегрують в собі педагогічну позицію, якості, професійні уміння, поведінку й індивідуальні досягнення.

Оскільки навчанням і вихованням займаються не лише особи, для яких вони входять до професійних обов'язків (педагоги, тренери тощо), а й практично всі члени суспільства, що мають змогу здійснювати на іншу людину певний педагогічний вплив, в основному, в рамках сімейного виховання, за своїм змістом поняття «педагогічна культура» ширше поняття «професійно-педагогічна культура», або «професійна культура педагога», що, на наш погляд, є синонімами. Втім носіями педагогічної культури являються як люди, які займаються педагогічною практикою на професійному рівні, так і на непрофесійному; носіями ж професійно-педагогічної культури є люди, які призвані здійснювати педагогічну працю, складовими якої є педагогічна діяльність, педагогічне спілкування і особистість як суб'єкт діяльності та спілкування на професійному рівні.

Оскільки педагогічна культура представляє собою частину загальної культури як суспільства в цілому, так і окремої особистості, вважає В. Бенін, і ми солідарні з таким поглядом, неможливо розвивати педагогічну культуру спеціаліста без всебічного розвитку його особистості, тобто загальна культура особистості виступає основою розвитку і формування педагогічної культури.

Таким чином, виокремлення поняття «професійно-педагогічна культура» дозволило розробити й описати зміст особливого феномену, що відображає інтегральну сутність особистості педагога і пояснює специфіку педагогічної діяльності людей, які займаються нею на професійному рівні.

Професійна культура, як вид культури, що виокремлений за джерелом формування, звичайно розглядається в антиномії із народною культурою як такою, що є первинною в культурно-історичному розвитку, не має персоніфікованого авторства, постійно розвивається, збагачується, модифікується у процесі соціального наслідування. Професійна культура трактується І. Гастевим, А. Клімовим, Н. Ничкало як рівень майстерності оволодіння особистістю професією (тобто достатніми способами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованої духовної культури).

Засадничим для багатьох спеціальних досліджень, які вивчають індивідуально-особистісний аспект професійно-педагогічної культури педагога (Т. Белоусова, Н. Воробйов, Т. Іванова, Е. Соболева, О. Рудницька та ін.), є визначення А. Барабанщикова, який розумів її як певну ступінь оволодіння спеціалістом педагогічним досвідом людства, ступінь його довершеності в педагогічній діяльності, як рівень розвитку його особистості, що включає систему професійно-педагогічних якостей, педагогічну ерудицію, інтелігентність, педагогічну майстерність, педагогічне спілкування і поведінку, потребу в самовдосконаленні [1].

Соціально-педагогічний аспект вивчення феномена професійно-педагогічної культури найбільш широко представлений у дослідженнях М. Букач, І. Ісаєва, Е. Шиянова, де професійно-педагогічна культура виступає як проекція культури в цілому, педагогічної культури суспільства у сферу професійної діяльності і особистості педагога, «представляє собою систему загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій і якостей особистості, універсальних способів пізнання і гуманістичних технологій педагогічної діяльності» [7, с. 45]. Підкреслюється, що вона являє собою системне утворення, що вибірково взаємодіє з оточуючим середовищем, має інтегративні якості цілого, цілісну комплексну характеристику особистості педагога, реалізація і формування якої обумовлюється психофізіологічними, віковими, індивідуально-творчими особливостями, соціально-педагогічним досвідом особистості.

Близьке розуміння педагогічної культури ми знаходимо в дослідженні Т. Сидоренко, яка підкреслює, що це широка за своїм змістом категорія, системне динамічне утворення, яке ґрунтується на загальній культурі особистості, інтегративна підсистема в цілісній соціальній системі, а, значить, вона, як вся культура в цілому, діалектично взаємозв'язана з суспільними процесами та явищами, що відбуваються сьогодні і обумовлена законами суспільного розвитку. У ній в єдності представлені професійні і людські якості педагога. Це показник

сформованості різних видів його особистісної культури, умова і результат ефективної педагогічної діяльності [8, с. 8].

Оригінальний шлях визначення поняття педагогічна культура в рамках розробки авторської концепції формування педагогічної культури майбутнього вчителя обґрунтований у дослідженні В. Гриньової, в якому доведено, що «педагогічна культура являє собою інтеріоризовану духовну культуру, виконує функцію специфічного її проектування у сферу педагогічної діяльності й генетично пов'язана з духовною і професійною культурою» [6, с. 23]. Таким чином, виводиться родовий ланцюжок: духовна культура – професійна культура – педагогічна культура.

Автор розкриває сутність кожної складової. Так, духовна культура особистості розуміється як її інтегральна якісна характеристика, формування якої зумовлене взаємодією аспектів: емоційно-ціннісного, що включає систему цінностей і ціннісних орієнтацій, які емоційно «забарвлюються» у процесі діяльності та визначають відношення особистості до себе, інших людей, оточуючого світу; когнітивного як системи знань (етичних, естетичних, екологічних, правових, деонтологічних, професійних, зокрема, психолого-педагогічних); процесуального, що включає систему умінь, навичок і нахилів особистості, які дозволяють ефективно виконувати діяльність. Вона виступає підґрунтям професійної культури спеціаліста, що віддзеркалюється в царині професійній діяльності кожної працездатної особистості.

Професійна культура розглядається автором як певний ступінь оволодіння професією, тобто певними способами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованої духовної культури особистості. Професія як соціально-культурне явище має певну структуру, що включає предмет, засоби і результат професійної діяльності: цілі, цінності, норми, методи та методики, зразки та ідеали, зміст яких відбивають рівень духовності суб'єкта.

Кінцевою ланкою родового ланцюжка виступає педагогічна культура, що розглядається В. Гриньовою як педагогічна система і водночас її елемент, особистісне утворення, інтегрована єдність педагогічних цінностей: цінностей-цілей, цінностей-мотивів, цінностей-знань, технологічних цінностей, цінностей-властивостей, цінностей відношень, між якими існують певні зв'язки і відношення. Ця система є відкритою. Вона виступає інтегральним показником інших видів культури, їх складовою, і в той же час включає їх у себе. У ході дослідження виявлено, що педагогічна культура майбутнього вчителя має дві форми прояву: статичну й динамічну. Перша – фіксує її як наявний рівень, що забезпечує подальший розвиток даного феномену. Друга – виявляється в розвитку вміння реагувати на зміни в довкіллі й оточенні, самоудосконалюватися відповідно до умов довкілля, використовуючи набуту систему педагогічних цінностей, що відповідає більш високим

(конструктивному, евристичному, творчому) рівням культури. Завдяки динамічній формі у процесі педагогічної діяльності створюються умови для розвитку особистості та її педагогічної культури. Статична форма переходить у динамічну, яка потім, заперечуючи саму себе, переходить у статичну, але на більш високому рівні розвитку культури педагога [6].

Н. Суртаєва підкреслює, що поняття професійно-педагогічна культура є складно структурованим, воно поєднує в собі ідеальні й опрідечені елементи культури, що належать до сфери професійно-педагогічної діяльності педагога, гармонію знань, почуттів, науково-дослідну і творчу діяльність, що сприяє ефективній організації педагогічного процесу, прояву сутнісних властивостей особистості. Дослідниця виділяє дві складові професійно-педагогічної культури: праксеологічну і ментальну. Практиологічна включає професійно-педагогічні знання, уміння, навички, мислення, діяльнісний компонент та характеризує спосіб взаємодії педагога із знаряддями і предметом праці, а також ступінь його готовності до професійно-педагогічної діяльності. Діяльнісний компонент, у свою чергу, передбачає творчість, науково-дослідницький бік професійно-педагогічної діяльності педагога і культуру поведінки. Ментальна сторона професійно-педагогічної культури виступає інтегральною характеристикою свідомості і самосвідомості педагога, морально-світоглядних та естетичних передумов його професійно-педагогічної діяльності [10].

Одне із найбільш узагальнених трактувань професійно-педагогічної культури дає В. Сластьонін, який визначає її як складне системне утворення, що представляє собою впорядковану сукупність загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій і якостей особистості, універсальних способів пізнання та гуманістичної технології педагогічної діяльності [9].

У педагогічній теорії, окрім загальної, педагогічної, професійно-педагогічної культури, виділені такі аспекти культури відповідної освіти педагога як методологічна культура (В. Краєвська, С. Кульневич, Ю. Сенько, В. Тамарін, Л. Фрідман та ін.); дидактична (В. Гриньов, І. Ігумнов, О. Усов та ін.); комунікативна (Л. Вартанова, В. Грехнев, Т. Левашова, А. Мудрик, В. Садова та ін.); рефлексивна (Г. Дегтяр та ін.); морально-духовна (Е. Артамонова, Л. Бурдейна, О. Пономаренко, Ю. Рябов та ін.); інтелектуальна (І. Захаров та ін.); інформаційна (О. Зінченко, Н. Лавриненко, Н. Петрова, О. Шиман та ін.), методична (І. Артемьева, О. Бігич, Ю. Пасов, Н. Морзе) тощо.

Введення до наукового обігу поняття «методична культура», на наш погляд є правомірним, оскільки оволодіння культурою як системою цінностей, джерелом знань про природу, суспільство, способи діяльності, передбачає принципово інше відношення до перетворення педагогічної теорії і практики. Сьогодні говорити лише про методичну навченість,

---

методичну компетентність представляється недостатнім у зв'язку із тим, що в освіті відбуваються суттєві зрушення, які не відмінюють потребу в навчанні знанням і професіоналізму, однак вони мають бути «зануреними у контекст світогляду, у поле соціальної, культурної і історичної відповідальності» (Н. Розов).

Сучасна гносеологія стверджує, що людське пізнання має справу не із самим по собі об'єктивним світом, а із світом, який заданий через конкретну практичну діяльність. Отже, методична культура допомагає майбутньому педагогу привласнити методичний досвід, перетворити його на фактор розвитку особистості, творчого мислення, сформувати систему методико-педагогічних цінностей, що кристалізується в персоніфіковану систему педагогічної діяльності.

Аналіз філософсько-методологічної та психолого-педагогічної літератури показує, що поняття «методична культура» і «методична культура вчителя» знаходяться на етапі свого становлення. Термінологічна невизначеність як характерна межа етапу становлення поняття виявляється не тільки в «розпливчатості» дефініцій, що трактуються різними авторами, але і наявності альтернативних точок зору щодо суті самих понять. Так, у ряді сучасних досліджень методична культура представляється як складова професійно-педагогічної культури (О. Бігич, І. Ісаєв, Е. Пасов). Загальна, педагогічна і професійно-педагогічна культура представляються родовими поняттями по відношенню до методичної культури, яка є їхньою підсистемою.

Згідно культурологічного підходу, що характеризується пріоритетом людської природи, загальна, педагогічна, професійно-педагогічна і методична культура утворюють єдину систему, кожний з елементів якої характеризується відносною автономністю, має свої особливі характеристики і сферу зіткнення, яка і забезпечує професійно-педагогічну підготовку спеціаліста. Методична культура виникає в лоні педагогічної і виявляє себе як утворення, що єднає педагогічну та професійно-педагогічну культуру.

Методичну культуру ми розуміємо як системне динамічне особистісне утворення, що включає себе ряд компонентів, має власну структуру, вибірково взаємодіє із зовнішнім середовищем і володіє інтегративною властивістю цілого, що не зводиться до властивостей окремих частин.

Виокремлення феномену методичної культури педагога як інтегративної характеристики його загальної і професійно-педагогічної культури, зумовлене специфікою педагогічної діяльності, процесом досягнення внутрішньої взаємовідповідності компонентів змісту педагогічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабанщиков А. В. Проблемы педагогической культуры преподавателей вузов. К вопросу о сущности педагогической культуры / А. В. Барабанщиков // Советская педагогика. – 1981. – № 7. – С. 45–51.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1979. – 412 с.
3. Бенин В. Л. Педагогическая культура: философско-социологический анализ / В. Л. Бенин. – Уфа : БГПИ, 1999. – 131 с.
4. Бокачев И. А. Духовность в контексте социально-философского анализа : [монография] / И. А. Бокачев. – М., 2000. – 299 с.
5. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского педуниверситета, 2000. – 352 с.
6. Гессен С. И. Основы общей педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
7. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 / В. М. Гриньова. – К., 2001. – 45 с.
8. Исаев И. Ф. Аксиологический и культурологический подходы к исследованию проблем педагогического образования в научной школе В. А. Слостенина / И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов // Известия Российской академии образования. – 2000. – № 3. – С. 45–58.
9. Сидоренко Т. Д. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя у процесі навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Т. Д. Сидоренко. – Кривий Ріг, 2002. – 19 с.
10. Слостенин В. А. Формирование профессиональной культуры учителя : [учебное пособие] / В. А. Слостенин. – М. : Прометей, 1993. – 177 с.
11. Суртаева Н. Н. Формирование профессионально-педагогической культуры личности педагога / Н. Н. Суртаева // Мир науки, культуры, образования. – 2008. – № 1(8). – С. 80–81.